

УДК 78.071.1(477):78.087.681

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195869>

Наталія СИНКЕВИЧ,

orcid.org/0000-0002-9576-2387

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри методики музичного виховання і диригування

Інституту музичного мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська обл., Україна) *synkewych@ukr.net*

Наталія ЗЕЛЬМАН,

orcid.org/0000-0001-6804-3339

магістр кафедри методики музичного виховання і диригування

Інституту музичного мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська обл., Україна) *nata98155@gmail.com*

ХОРОВА ШЕВЧЕНКІАНА БОГДАНИ ФІЛЬЦ ДЛЯ ДІТЕЙ

Велет української культури Тарас Шевченко залишив поетичну спадщину, з якої черпали композитори кількох поколінь. Наші сучасники, серед яких Богдана Фільц, продовжують цю традицію, надихаючись ідеями, образами, філософським наповненням «Кобзаря».

У статті розглянуто твори для дітей з хорової Шевченкіани відомої композиторки, яка написала значну кількість вокально-хорових творів. Показано тісний зв'язок між компонуванням та її музикознавчим доробком, в якому висвітлено особливості хорових опрацювань українського фольклору. Оскільки вірші Шевченка володіють фольклорними прикметами, це допомогло композиторці знайти відповідний для власного хорового озвучення підхід. З'ясовано домінуючу тематику вибраних авторкою віршів, доступних для дитячого розуміння: краса рідного краю, підкреслення значення рідного слова й пісні-думи. Проаналізовано хорові твори збірки з точки зору співвідношення поетичного й нотного текстів у формі використання спеціальних виразових засобів для втілення музикою віршованої основи, а саме гармонії, ритміки, динаміки та агогіки, типів мелодики та фактури, наявності фольклорних елементів музичної мови. Наголошено на важливій ролі фортепіанної партії в хорових творах зі супроводом, де вона доповнює і допомагає розкривати образний зміст віршів. А також узказано на пізнавально-естетичні та національно-патріотичні цінності музики. Етнохарактерне музично-інтонаційне озвучення поезії Т. Шевченка в синтезі із сучасною композиторською технікою надає оригінальності хоровому вислову, полегшуючи сприйняття складної музичної мови дітьми середнього та старшого шкільного віку. Відзначено теситурно-голосові властивості хорових партитур, адекватні дитячим виконавським можливостям.

Ключові слова: поезія Т. Шевченка, хорова творчість Б. Фільц, хорова партія, фортепіанний супровід.

Natalia SYNKEVYCH,

orcid.org/0000-0002-9576-2387

Candidate of Art Studies,

Associate Professor of the Department of Music Education and Conducting

Institute of Music Art

Drohobych State Pedagogic University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *synkewych@ukr.net*

Natalia ZELMAN,

orcid.org/0000-0001-6804-3339

Master of the Department of Music Education and Conducting

Institute of Music Art

Drohobych State Pedagogic University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *nata98155@gmail.com*

CHORAL SHEVCHENKIANA FOR CHILDREN BY BOHDANA FILTZ

The giant of the Ukrainian culture Taras Shevchenko left a heritage which nourished composers of several generations. Our contemporaries, and Bohdana Filtz is one of them, continue this tradition searching for inspiration in ideas, images and philosophical content of Kobzar.

The article regards the choral works for children from choral Shevchenkiana written by a famous woman composer who is the author of a large number of vocal and choral pieces. The close link between her composition and musico-logical heritage, as well as the main features of choral arrangements of the Ukrainian folklore has been highlighted. As Shevchenko's poems are endowed with folklore characteristics it helped the composer to find an approach appropriate for her personal choral sounding. The dominant theme of the poems available for children's understanding, selected by the author has been traced, i.e.: beauty of the native land, emphasis on the significance of the native language and duma-song, etc. Choral pieces of the collection have been analyzed from the aspect of the ratio of the poetic and music texts in the form; usage of the special expressive means of the music realization of the poetic basis, i.e. harmony, rhythm, dynamics, agogics, types of melodic and presence of folk elements of the music language. The important role of the piano part in the choral works with accompaniment, where it complements and helps to reveal the figurative content of the poems has been emphasized. Also cognitive-esthetic and national-patriotic values of music have been indicated. Ethocharacteristic music-intonational arrangement of Taras Shevchenko's poetry in synthesis with modern composing technique brings originality to choral expression, facilitating perception of the complicated music language by junior and senior pupils. The tessitura-voice properties of the choral scores, adequate to the children's performing skills have been noted.

Key words: T. Shevchenko's poetry, choral creativity of Bohdana Filtz, choral part, piano accompaniment.

Постановка проблеми. Багатогранна творчість Тараса Шевченка – геніального поета, маляра, мислителя – стала коштовним надбанням української та світової культури. Впродовж півтори сотні років розмаїтий художній світ «Кобзаря» домінує як одна з визначальних констант національного самоусвідомлення українців, виявляючи на кожному новому історичному етапі актуальність закладених у ньому глибинних духовно-семантичних пластів. Звідси випливає органічність музичного прочитання віршів Шевченка, зокрема хорового.

Хорова музика посідає важливе місце у творчому доробку Богдани Фільц, починаючи від перших спроб компонування до сьогодні. Ця традиційна для національного музичного мистецтва ділянка поповнилася завдяки композиторці високохудожніми зразками кантат, циклів, окремих творів на слова видатних українських поетів (серед яких чільне місце посідають вірші Т. Шевченка), літургійною і паралітургійною музикою, опрацюваннями народних пісень. Що важливо – значну кількість цих творів написано (або адаптовано) для дитячого хору.

Аналіз досліджень. Особистість авторки та її здобутки постійно перебувають у полі зору дослідників. Їм присвячено численні статті, розвідки, книжки. Окремі хорові композиції, збірки й цикли аналізували Марія Загайкевич, Мстислав Юрченко, Ірина Сікорська, Валентина Белікова, Любов Магур і Оксана Фрайт, Наталія Синкевич та інші. Втім, хорові надбання останніх років на слова Шевченка ще не були предметом детального вивчення (за винятком оглядової статті Дзвенислави Василик). Тому постає потреба осмислення хорової Шевченкіани Б. Фільц для дітей з позицій сьогодення, в контексті поєднання традицій і сучасних художньо-стильових тенденцій, а також у руслі музично-естетичного виховання. Тому вибрана тема є актуальною.

Мета статті – висвітлення особливостей нових хорових творів Б. Фільц для дітей на слова Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Пов'язуючи колосальний обсяг музичної Шевченкіани з іменами Миколи Лисенка, Станіслава Людкевича, Левка Ревуцького, Бориса Лятошинського та інших, Марія Загайкевич відвела чільне місце Б. Фільц серед сучасних авторів вокальної музики до «Кобзаря». Дослідниця констатувала неمالоважну роль для цих досягнень композиторки таких чинників, як «природний нахил таланту, розвинений мелодичний хист й органічне відчуття виражальних можливостей одного з найдосконаліших інструментів – людського голосу» (Загайкевич, 2020: 17).

Сама ж авторка музики у своїх наукових розробках наголосила на винятковому значенні відтворення національного колориту поезії для плідного розвитку української музики, називаючи при цьому імена наших світочів Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, у творчості яких «сугубо особисте поєднується з народним, загальнолюдське, гуманістичне – з національно-прогресивною тематикою, віршетворення багато чим продиктовано закономірностями усної народної творчості. У музичних образах, інтонаційному строї мелодики і взагалі в усьому комплексі засобів музичної виразності <...> відчувається тісний зв'язок з інтонаційними особливостями української вокальної професійної і народної музики. Це відтворюється у використанні композиторами окремих прийомів, вироблених художньою практикою в процесі становлення і розвитку української національної музики в цілому і народнопісенної творчості зокрема» (Фільц, 1965: 24).

Збірка «Хорові твори на слова Тараса Шевченка» демонструє запровадження авторкою підмічених нею творчих підходів у власному компонуванні. Збірку склали дев'ять творів для

дитячого/жіночого хору (з них п'ять версій для мішаного хору) та один твір на слова Лесі Українки («На роковини Шевченка»). У статті аналізуються лише хори для однорідного складу, переважно більшість яких було написано впродовж 2013–2014 років.

Замислюючись над причинами численних музичних озвучень віршів Шевченка, Станіслав Людкевич звів їх до двох головних рис, а саме «безмежного ліризму його поезії» і винятково «співного та музикального характеру його поетичної форми, яка легко й без примусу підходить під мелодію» (Людкевич, 1999: 246).

Провідна тема композицій «Весна. Садочки зацвіли», «Встала весна», «Зацвіла в долині», «Село на нашій Україні» – відображення краси рідної природи та весни як символу оновлення всього сущого. За словами Д. Василик, ця тематика перегукується з виявленням життєвого оптимізму композиторки, її вірою у відродження української нації (Василик, 2014: 115). Ліризм, співність і музикальність поетичної манери Шевченка, відзначені Людкевичем, знайшли тут яскраве втілення через насичення і слів, і музики народнописаними зворотами.

В основі твору «Встала весна» для чотириголосого дитячого (жіночого) хору в супроводі фортепіано (*Allegro con brio*) лежить уривок з поеми «Гайдамаки»¹. Мініатюра, структуру якої визначає куплетно-варіаційна форма, забарвлена у світлі, піднесені тони, що змальовують пробудження природи із зимового сну. Мелодико-тематичну лінію, пройняту фольклорними ритмоінтонаціями, характеризує плавне голосоведення на тлі тоніко-домінантової гармонії, збагаченої побічними тонами в партії фортепіано. Хорова фактура вирізняється камерністю та прозорістю.

Структуру твору «Зацвіла в долині червона калина» (на однойменний вірш зі збірки «Малий Кобзар») для триголосого дитячого (жіночого) хору в супроводі фортепіано (*Andantino*) визначає «пісенна» куплетна форма з приспівом. Авторка скоротила вірш і використала повтори окремих рядків для рівномірного наповнення двох куплетів. Ритмічне оформлення мелодійної теми збагачене пунктирним малюнком, синкопами, розпівуванням шістнадцятими тривалостями окремих складів, що викликає прямі стильові алюзії з українською народною пісенністю. Завдяки фактурній мінливості партії фортепіано долається деяка ста-

тичність хорової партитури. Витончена агогічна палітра засвідчує вміння композиторки тонко відтворювати образний зміст вірша.

Мініатюру «Весна. Садочки зацвіли» (на фрагмент вірша «Чума» Т. Шевченка) написано для дитячого чи жіночого хору без супроводу (*Allegretto con brio*). Твір вирізняється радісним характером, мелодикою із заклично-лапідарними ходами, багатством динамічних та агогічних відтінків. Літературний текст укладено авторкою в просту двочастинну форму (A+B), якій притаманні безперервні трансформації музично-тематичного матеріалу, а саме: часті відхилення, уникання тонічної гармонії загалом, перемінний метр. У другій частині застосовано поліфонічні вкраплення до гомофонно-гармонічної фактури, а також повтори деяких лексем (зокрема, «цвіте», «красується цвітами»), що підкреслюють красу українського пейзажу.

Подібний образний зміст притаманний композиції «Село на нашій Україні». Твір написано для дитячого/жіночого хору на текст фрагменту поеми «Княжна». Музичну структуру утворюють три контрастні за тематично-інтонаційним матеріалом, фактурою та образним змістом розділи, кожен з яких є простою двочастинною формою (A+B) з кодою. Перший розділ (*Andante cantabile*) ґрунтується на гомофонно-гармонічній фактурі, збагаченій почерговими підголосками в альтовій та теноровій партіях. Він витриманий переважно на динамічному нюансі піано.

Другий розділ (*Andantino animato*) вносить контраст у драматургію твору не лише початком із кульмінаційної точки на форте, а й гармонічними особливостями, зокрема використанням гармонічної субдомінанти, що надає звучанню дещо архаїчного відтінку. Це відповідає текстові, де йдеться про традиційний символ українського села – біла хата в оточенні квітучого саду.

Третій розділ (*Andante religioso*), з його сакральним характером викладу в притишеній динаміці, органічно вписується в тематику поезії не лише з огляду на слова «Сам Бог витає над селом», а й унаслідок «святovidношення» (термін Володимира Личковаха) авторкою, вслід за Шевченком, до національної соборності («і сині гори за Дніпром») і єдності українських земель як до ідеалу духовності.

Образи природи змальовані й у творі «Тече вода з-під явора» для триголосого дитячого (жіночого) хору і фортепіано. Ця композиція вирізняється озвученням усього однойменного вірша, масштабністю різномірного викладу, що набуває ознак варіативності в кожному із трьох восьми-

¹ Детальніша інформація про поетичні джерела хорової Шевченкіани Б. Фільц знаходиться в навчальному посібнику «Богдана Фільц. Хорові твори на слова Тараса Шевченка» (Довідка про поезії), упорядкованому Д. Василик [5].

рядкових куплетів. У цьому значна роль відведена партії фортепіано, яка доповнює музичний матеріал і гармонічно, і звукообразувально. Хорова фактура твору синтезує особливості підголоскової поліфонії, традиційного гомофонно-гармонічного триголосся, а подекуди – кантового викладу. Основне темпове позначення *Andantino* доповнюється агогічним нюансуванням.

Композиція «Вітре буйний» для триголосого дитячого (жіночого) хору із супроводом фортепіано створена на основі трьох строф вірша «Думка». Вона продовжує й оригінально доповнює глибинні традиції хорової культури першої третини ХХ століття, зокрема репрезентованої у жанрі кантати (твори Д. Січинського, «Хустина» Л. Ревуцького тощо).

Гнучко йдучи за особливостями поетичного тексту, композиторка створила динамічний образ, сповнений внутрішнього неспокою і збентежених почуттів. Масштабність розділів, їхній яскравий жанрово-стилістичний контраст викликали жанрову модуляцію від хорової мініатюри до поеми, позначеної думною стилістикою (загальна структура твору – 3 строфи АВВ). Розвиток тематичного зерна викликає паралелі з оповіданням народного співця. На витримані тривалості хорових партій накладаються фортепіанні пасажі, які нагадують специфічні прийоми гри кобзарів та лірників.

Невеликий, але надзвичайно виразний фортепіанний вступ (4 такти) ґрунтується на специфічних зворотах-переінтонуваннях типових думних заплачок «гей, гей!!» чи карпатських закличок «гея-гой!», що надають композиції національного характерного звучання. Ці чотири такти створили інтонаційну базу твору: розпочаті форшлагами низхідні квартові стрибки в діапазоні двох октав сполучені з горизонтальним заповненням цього інтервалу у висхідному русі. Такі звороти цілком підлягають визначенню «мелосегмент», застосованому С. Грицею до музичної фрази як одиниці поділу вокальної мелодії в думках (Грица, 2000: 157). Синтез імпровізаційності викладу і варіантно-варіаційного розгортання хорового тексту містить елементи фольклорного мислення. Народний колорит першого речення (звернення до вітру) і всієї композиції загалом підсилює невелика інструментальна «перегра», що асоціюється з кобзарськими награваннями.

Поява нового «персонажу» («море») викликає суттєві зміни у тематичному матеріалі другого речення за рахунок посилення моторності в початковій фразі і наближення фактури хорових партій до гомофонно-гармонічного типу.

У наступному епізоді авторка послуговується засобами, що виявляють спорідненість тематизму з пісенно-речитативним пластом зі сфери примовок-замовлянь. Елементи остинатності посилено завдяки нерегулярності терцієвих «коливань» у партії альтів.

Після третьої частини-строфи, що є майже буквальним повторенням другої, Б. Фільц у розспіві-повторенні заключного поетичного звороту («втоплю своє горе») вміщує в хоровій партитурі тематизм вступу. Ця арка є важливою не тільки в структурному, а й у драматургічному аспекті: завдяки їй формується наскрізна кількарівнева драматургія, яка привносить у художню концепцію твору риси поемності, й навіть кантатності.

У хоровій мініатюрі для дитячого/жіночого хору «Ну що б, здавалося, слова» (без супроводу) інтерпретовано зачин однойменного вірша з «Малого Кобзаря». Вибір поезії не є випадковим, оскільки над таємницею слова Т. Шевченка роздумував у багатьох творах, проте найточніше сформулював його сугестивну силу в цих своїх рядках: «Ну що б, здавалося, слова... / Слова та голос – більш нічого. / А серце б'ється – ожива, / Як їх почує... / Знать, од Бога / І голос той, і ті слова / Ідуть меж люди!». Поетичний текст укладено у тричастинну форму з контрастним середнім розділом (АВА₁).

Перший (*Andantino*) ґрунтується на лірико-експресивній мелодії, що вдало передає роздуми та почуття поета. Її доповнює й посилює багатий тональний план, утворений відхиленнями, які підкреслюють смислове навантаження слів «слова», «б'ється», «ожива».

Другий розділ (*Animato*) контрастує з попереднім в емоційному, тональному й фактурному аспектах. Вирізняється урочистим звучанням у щільнішій музичній тканині й відіграє роль кульмінації твору. У репрізі (третьій розділ) авторка не обмежується точним повторенням експозиційного матеріалу: він набуває маршоподібного характеру. Наприкінці твору вислів «серце б'ється, ожива, як їх почує» акцентується композиторкою за допомогою гучної динаміки та переходу в однойменну мажорну тональність.

Одним із найяскравіших хорів Б. Фільц на слова Т. Шевченка є «Наша дума, наша пісня» (для дитячого/жіночого хору із супроводом фортепіано), основою для якого став фрагмент поезії «До Основ'яненка». Поетичний текст інтерпретовано авторкою в контрастно-складовій формі: твір складається з кількох розділів, які контрастують між собою у темповому, тематичному й тональному аспектах. Ця різнопланова структура закладена авторкою у восьмитактовому фортепіанному

вступі: перші три такти (*Allegro appassionato*) витримані у схвильовано-патетичному настрої, викликають стильові алузії із заплачкою думи. Наступні такти контрастують із попередніми динамічно (*ff* та *pp*) і тематично: стрімкі активні мотиви шістнадцятих змінюються неспішними послідовностями, що увінчуються ствердними акордами (*Moderato misteroso*).

Перший розділ (*Andante cantabile con anima*) базується на ампліфікаціях Шевченкових слів про невмирущість українського народу («наша дума, наша пісня не вмре»), які підсилюються такими виразовими засобами: зростанням темпу, динаміки, компактною акордовою синхронністю хорових партій та ущільненням фортепіанної фактури, зокрема під час повторів «не вмре, не вмре» (*Patetico*).

У другому розділі (*Maestoso pesante*) наголошення слів «От де люди наша слава» виражено через величавість характеру, сповільнення темпу та акценти. Музична тканина нагадує урочистий марш, викладений, порівняно з попередньою частиною, довшими тривалостями на форте.

Заклучна фаза розвитку твору (*Moderato*) розпочинається прозорим двоголоссям сопрано, переростаючи у високий напружений акорд із наступним поступовим спадом до молитовно-хорального епізоду-коди *Andante religioso*. У ньому маркується вислів «як Господа слово». Просвітлено-мажорне завершення твору наче уособлює впевненість у справедливості пророчих слів Шевченка про славу української пісні-думи.

Висновки. Хорові твори Б. Фільц на слова Т. Шевченка для дітей яскраво ілюструють уважне ставлення композиторки до вербальної основи та тонке відчуття стилістичних особливостей віршів.

Унаслідок цього музикант представляє щедрю мелодичну палітру, в якій поєднуються різні способи вислову: лірична пісенність, аріозність та речитативність. Виразно проступають ритмо-інтонаційні та ладо-гармонічні зв'язки з пісенним і танцювальним фольклором, інструментально-пісенним мистецтвом кобзарів. У кожній композиції вибудовано чітку драматургічну концепцію, тісно пов'язану зі структурою віршів. Всі ці засоби й прийоми підпорядковано розкриттю їхнього образного змісту. Домінуюча тематика вибраних композиторкою віршів концентрується довкола образів рідної природи, вагомого значення слова та української пісні в життєвому коді нації. Необхідно відзначити продуманість хорового викладу та діапазону партій, що відповідають можливостям дитячих голосів (вікова категорія – середній і старший шкільний вік).

Етнохарактерне музично-інтонаційне озвучення поезії Т. Шевченка, сполучене із сучасною композиторською технікою у творах Б. Фільц для дитячого хору, виявляє значний національно-патріотичний потенціал. Адже «Кобзар» є яскравим прикладом того, як пристрасне, сповнене актуальності й звернене до нащадків слово зберігає в собі магічну здатність впливати на людські душу й розум навіть тоді, коли між моментами його народження та сприйняття – чималий хронологічний відтинок. Здійснені композиторкою музичні інтерпретації поезій Шевченка володіють, окрім національно-виховних, духовно-естетичними й пізнавальними цінностями, що розкриваються через утілені в хорових партитурах архетипи природи, села, рідної пісні й мови. Тому ця хорова музика, безперечно, знайде шлях до сердець юних українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василик Д. Хорові твори Богдани Фільц на слова Тараса Шевченка. *Молодь і ринок*. 2014. № 10 (117). С. 112–116.
2. Грица С. Й. Фольклор у просторі і часі. Тернопіль : Астон, 2000. 224 с.
3. Загайкевич М. Симбіоз поезії і музики у творчості Богдани Фільц. *Музична україністика: сучасний вимір* : збірник наукових статей на пошану заслуженої діячки мистецтв України, композиторки, кандидата мистецтвознавства Богдани Фільц ; редактор-упорядник кандидат мистецтвознавства В. Кузык. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. 2010. Вип. 5. С. 17–23.
4. Людкевич С. Співні та мелодійні основи й прикмети поезії Тараса Шевченка. Дослідження, статті, рецензії, виступи : у 2 тт. ; упор., вст. стаття і прим. З. Штундер. Львів : Дивосвіт, 1999. Т. 1. С. 246–265.
5. Фільц Б. Хорові твори на слова Тараса Шевченка : навчальний посібник ; ред.-упор., передмова, метод. рекомендації Д. Василик. Дрогобич : Посвіт, 2014. 80 с.
6. Фільц Б. Хорові обробки українських народних пісень. Київ : Наукова думка, 1965. 135 с.

REFERENCES

1. Vasylyk D. (2014). Khorovi tvory Bohdany Filtz na slova Tarasa Shevchenka [Choral Pieces of Bohdana Filtz on Taras Shevchenko's Lyrics]. *Molod I rynek – Youth and Market*, 10 (117), 112116 [in Ukrainian].
2. Hrytsa S. Y. (2000). *Folklor u prostori i chasi [Folklore in Space and Time]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
3. Zahajkevych M (2010). Symbioz poeziyi i muzyky u tvorchosti Bohdany Filtz [Symbiosis of Poetry and Music in the Art of Bohdana Filtz]. V. Kuzyk (Eds.), *Muzychna ukrainistyka: suchasnyi vymir – Musical Ukrainian Studies: Modern*

Dimension: collection of articles in honor of the condign artist of Ukraine, composer, Candidate of Art Studies, Bohdana Filtz (Vol. 5), (pp. 17-23). Kyiv: IASFE named after M. T. Rylskyi of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

4. Liudkevych S. (1999). Spivni ta melodiyni osnovy i prykmety poeziyi Tarasa Shevchenka [Vocal and Melodic Foundations and Features of Taras Shevchenko's Poetry] Z. Shtunder (Eds.), *Doslidzhennia, statti, recenzii, vystupy – Studies, Articles, Reviews, Appearances*. (Vols. 1), (pp. 246265). Lviv: Dyvosvit [in Ukrainian].

5. Filtz B. (2014). Khorovi tvory na slova Tarasa Shevchenka [*Choral Pieces on Taras Shevchenko's Lyrics*]. D. Vasylyk (Eds.). Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

6. Filtz B. (1965). Khorovi obrobky ukraiinskykh narodnykh pisen [*Choral Arrangements of Ukrainian Folk Songs*]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].